

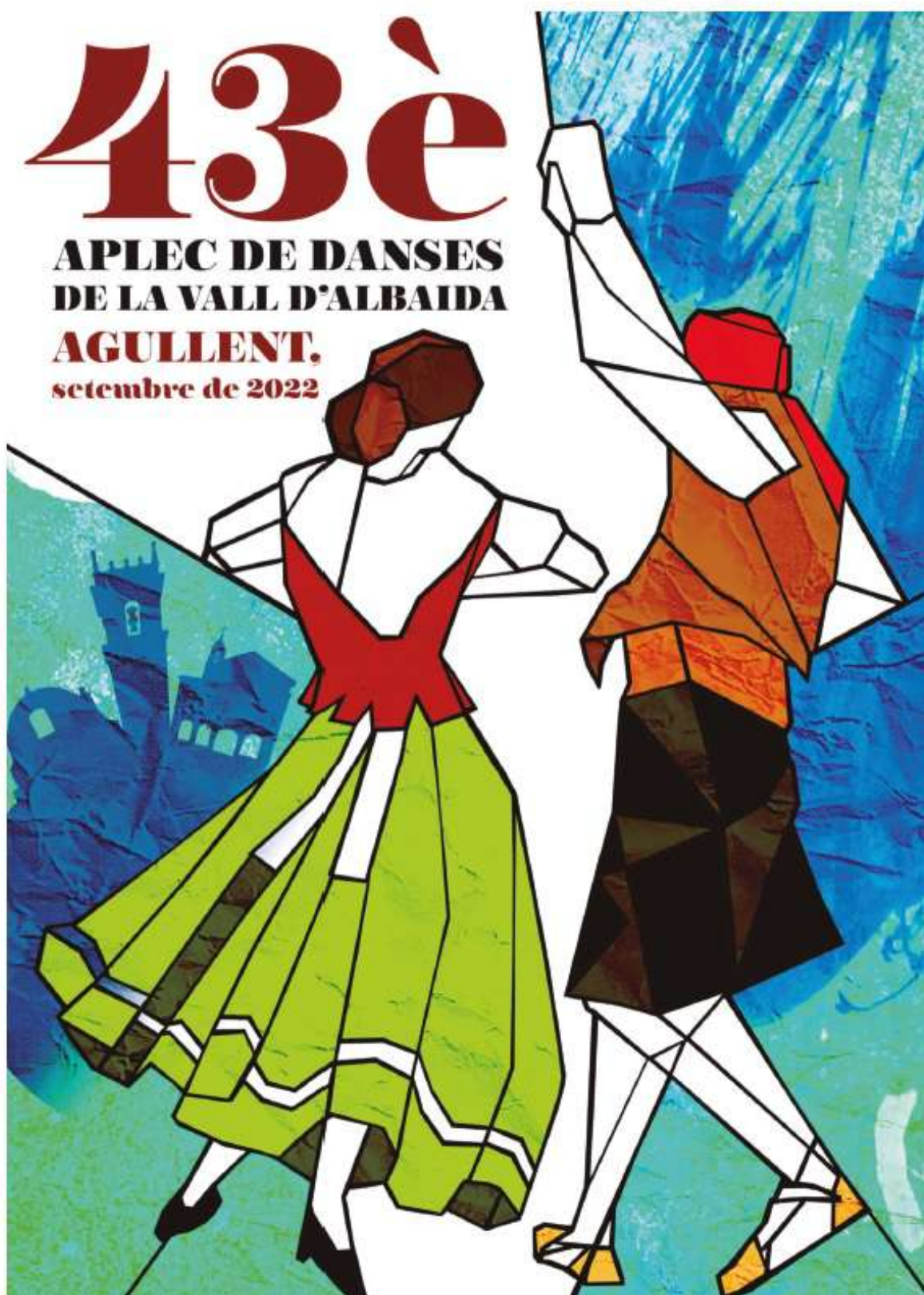
NOVES MIRADES SOBRE LES DANSES

Acudiu, acudiu a la plaça

43è

**APLEC DE DANSES
DE LA VALL D'ALBAIDA**

**AGULENT,
setembre de 2022**

Índex

Pòrtic: «A ballar les Danses!» Alfons Llorenç	7
Introducció.....	9
Fermín Pardo Pardo , Les danses de carrer o de plaça a les comarques valencianes: les seues diverses denominacions.....	13
Josep Vicent Frechina , Arrels històriques de la festa de les danses al País Valencià.....	23
Violeta Montoliu Soler i José A. Benavent Oltra , Patrimoni Cultural Immaterial: la Dansà de Quatretonda i la Festa de la Dansà de la Vall d'Albaida	33
Pompili Massa i Pujol , El ball de Plaça i la Dansa al Maresme.....	57
Gabriel Garcia Frasquet , Les danses populars a la Safor.....	77
Joan Baptiste Martí i Mollà , Apunts sobre les danses d'Ontinyent.....	95
Jordi Reig , Els balls-danses del Sud i la música que els pertoca	105
Joel Garcia i Pérez , Sobre músiques populars: del Carrascar a la Mariola.....	119
Vicent F. Garcia Perales , Sebastià Garrido i l'Escola de Danses de Xàtiva. Una visió personal	131
Joan Antoni Cerdà i Mataix , Vestir-se per a les Danses.....	145
Josep M. Sabater i Adela Belda , Apunts sobre els lluentons.....	191
Elena Micó Terol , «Dansa valenciana de la Vall d'Albaida» d'Amanci Amorós: edició i contextualització.....	197
Joan Baptiste Martí i Mollà , Eduard López Chavarri-Marco (1871-1970): «Anotaciones sobre las danzas d'Ayelo de Malferit, de Xàtiva i d'Albaida»	209
Emili Casanova , La lletra de la música de les danses «Fadrinetes d'Agullent»: Edició i estudi.	215
Miquel Flores , El paper dels grups folklòrics en el futur de les Danses a la Vall d'Albaida al segle XXI.....	233
Sergi Gómez i Soler , «Vorem com va la dansa...» Unes notes sobre el ball festiu valldalбайдí davant la pandèmia.....	241
Francesc Xavier Rausell Adrian , La restauració del patrimoni folklòric valencià, consideracions sobre les agrupacions folklòriques actuals.....	247
Francesc Xavier Rausell Adrian i Àngel Martínez Aparisi , «Heretat»	251
J. C. Colomer , Folklore viu: Renovar i actualitzar el patrimoni musical i dansístic	253
Jaume Tortosa , Rondalla i Danses la Comarcal	257
Josep Maria Bru , Himne del 43é Aplec de les Danses de la Vall d'Albaida	260

Sebastià Garrido i l'Escola de Danses de Xàtiva. Una visió personal

Vicent F. Garcia Perales
Universitat CEU Cardenal Herrera (València)

Sebastià Garrido i Rico (Moixent, 20 de gener de 1947) és una figura clau per entendre tant els estudis com la recuperació del patrimoni cultural de les danses i els balls tradicionals de la comarca de la Costera i més concretament de la seua capital, Xàtiva. Recentment, amb Emili Casanova (a qui agraïm la invitació a escriure este periple), l'hem entrevistat per tal que ens aportara retalls personals sobre l'activitat de les danses a Xàtiva, així com també

perquè ens oferira una visió comparativa amb la Vall d'Albaida, que ell considera en tot moment germana de la Costera, amb qui comparteix pràcticament els mateixos estils, cants i danses.

Professionalment Sebastià Garrido s'ha dedicat a l'ensenyament, fins a la seua jubilació com a professor d'Història en l'IES Josep de Ribera. Però és polifacètic: docent, escriptor, investigador, folklorista, indumentarista, coreògraf, recopilador i divulgador, mestre de Ball, *ballaor i dansaor*, cuer, Moma, membre fundador de grups com Alimara i, per descomptat, de l'Escola de Danses de Xàtiva (EDX), recuperador de balls, danses i cançons tradicionals, instaurador de la part cívica del Corpus de Xàtiva, amb una trajectòria i prestigi encara no prou reconegut, tot i que amb premis importants (Forcat 2018), inductor que Pep Gimeno *Botifarra* entrara a l'EDX... Tot això i més és el xativí Sebastià Garrido.

De caràcter afable, cordial, observador (li traspua la vena d'historiador) i sense haver perseguit de destacar mai ni voler eixir per damunt com l'oli, Sebastià Garrido és, possiblement, un dels tres pilars fonamentals del que hui és el folklore valencià general. Preguntat en l'entrevista recent sobre com volia ser recordat en un futur, la resposta és una amalgama del caràcter generós i altruista de tota una vida dedicada a la terra i la gent:

«Com una persona... amic dels seus amics, que no té la vàlua en el seu currículum sinó que ha estat al servici del poble, en defensa d'allò que li és propi; que de mi traguen el producte i el fruit que puguen, no demane res més. Pel que fa a les consideracions, el primer homenatge és no fer-me'l: ni m'agrada parlar en públic, ni que em facen fotografies ni que m'alaben. El que jo sent és la meua terra, les meues arrels.»

Sebastià Garrido és qui és gràcies a les seues arrels. Nascut a Moixent perquè sa mare era d'ací (però son pare era de Vallada, com bé delata el cognom), van viure primerament a Vallada, però finalment es va establir a Xàtiva, d'on es considera fonamentalment. Després d'acabar els estudis de Batxiller a Xàtiva, va cursar Magisteri a València i va ser destinat com a mestre d'escola a Conca, Almeria, Carcaixent, Osca... Durant este període de provisionalitat va començar a estudiar Filosofia i Lletres, concretament la branca de Geografia i Història. Després d'aprovar les oposicions va ser destinat a Beas de Segura (Jaén) i d'ací, a l'IES Josep de Ribera, on va estar tota la vida. Hi començà com alumne, va arribar a ser-ne professor i també cap d'estudi i catedràtic.

El seu interès per la cultura popular li ve d'aquella observació directa dels treballadors del camp, ja que el seu origen és una família humil i treballadora de la terra. El lèxic, els costums, les maneres que tenien les persones amb qui ell es relacionava –de la mà de son pare– el van enriquir i li van despertar la curiositat pel passat: som el que som perquè venim d'on venim. Però... com entén Sebastià Garrido el que és l'herència rebuda dels avantpassats? «La nostra societat se'ns presenta conformada segons un esquema antagònic i polaritzat, entre dues cultures contraposades» (Garrido 1980), i fa la següent identificació:

rural	passat	dominada	tradicional	estàtica, marginada, màgica, irracional, no culta, arcaïtzant
urbana	present (i futur)	dominant	moderna	dinàmica, dirigent, racional, culta i lletrada

D'esta manera, l'obsessió –si se'm permet– del nostre autor ha estat recuperar allò perdut o en vies d'extinció (mitjançant entrevistes, gravacions, transcripcions a les persones més majors) i, al mateix temps, continuar la tradició...¹ però no de qualsevol manera, sinó transformant-la, renovant-la. Garrido, doncs, fa una recerca exhaustiva del que classifica entre: cançons de treball (llaurar i batre –cants de l'u, fandangos–, de sega –*jota*, excepcionals a la Costera–, de xafar raïm –monòtones, amb poques cadències), cançons de faenes de casa o de bressol –que depenen de la creativitat de la mare–, cants de ronda –albaes, de quintos, de l'u, despertaes, estrenes de Nadal–, de xiquets –jocs, corda, bateig–, d'acompanyament de balls –cobles de quartetes, vetlatori, seguidilla, bolero–, cants religiosos o d'església –popularitzats, castellanitzats–, cant de cego –romanços–, etc. Així, confegeix un estil de viure entés com una collectivitat que ha de prendre consciència: «Si no recollim i analitzem els testimonis encara vius de les nostres generacions passades, acabarem perdent [...] la identitat.» (Garrido 1980).

1. Sebastià Garrido treballa conjuntament amb Pep Gimeno *Botifarra* en un projecte de l'Ajuntament amb la finalitat de recuperar la Memòria Històrica (oral) de la comarca de la Costera. Allà on hi ha alguna persona major que diu que té un romanç, una cançó històrica, una informació sobre danses i balls o qualsevol aspecte relacionat amb la cultura popular, allí que acudeixen esta parella de xativins disposats a «memoritzar allò que està perdent-se i no tornarà», segons entrevista personal. El primer pas és recopilar, però l'objectiu és estructurar i posar a l'abast de tot el món els materials recopilats, fins i tot les partitures: «Caldrà fer-ho bé, com Milà i Fontanals ho va fer a Catalunya».

És en este sentit que tots els esforços de Sebastià Garrido han anat en la línia d'introduir espectacle, de millorar la indumentària (que té el seu origen en el «bagul de les àvies»)², de conjuntar bé la música i el moviment per tal que quadren («ball de comptes»). És això el que va aconseguir, com a membre fundacional d'Alimara (1975) en companyia dels aleshores companys d'universitat Fermín Pardo (de Requena) o Salvador Mercado (de Castelló)³.

Diverses circumstàncies el van abocar a la investigació, la més important de les quals va ser la beca que un grup d'investigadors van rebre en 1968 de la Fundació March (Arnau 2015: 16), al capdavant dels quals estava Salvador Seguí (Massanassa 1939-2004), catedràtic del Conservatori Superior de València. El grup estava format per María Teresa Oller (València 1920-2018), que s'encarregaria de les comarques dels Serrans, la Safor i part de la Vall d'Albaida, i Fermín Pardo i Sebastià Garrido, que realitzarien les incursions per la Costera, la Canal de Navarrés, part de la Vall d'Albaida, Requena-Utiel (d'on era Pardo), entre altres. El resultat va ser una única publicació *Cancionero musical de la provincia de Valencia* (Institució Alfons el Magnànim, 1980), que inclou partitures i lletres de diversos pobles de la zona. Però els tres autors van poder aprendre i retenir tot el que havien recopilat⁴.

Vicent Garcia Perales, Sebastià Garrido i Emili Casanova

2. Garrido comenta que, efectivament, quan havien de vestir-se per a ballar danses, antigament «tiraven del baül de les *güeles*», de tal manera que hi havia trages de horta i de muntanya. No és el mateix que la indumentària de les Falles. Antigament, les dones havien de dur el monyo arplegat, res de grenyes al cap (el monyo solt s'identificava amb «dona pública»), arromangades i amb davantal (segurament l'origen del davantal, més que no pas per a la brutícia, era un símbol de «pudor», perquè de vegades hi ha trages que duen un davantalet molt menut que no té sentit que siga per a resguardar res), mentre que l'home va amb mocador al cap, amb capell o barret, camisa llarga i arromangat.

3. El grup Alimara volgué dignificar el ball nacional dels valencians, la *dansà*. Garrido conta que la novetat en este tipus de ball agradava més i, a pesar que les primeres representacions van acabar amb un esbroncamet per part del públic (com va ser a la plaça de la Mare de Déu), després esta mena de «nou estil» anà triomfant i ja era imparabile. Este grup valencià naixia arran de la unió de diversos universitaris que van trobar eixida en la Societat Coral el Micalet de València.

4. En estos moments Sebastià Garrido té diverses caixes de cintes de gravacions de l'època de la investigació amb Fermín Pardo. La idea és que en un futur es digitalitzaran i es posaran a l'abast dels investigadors de la cultura popular.

Variants geogràfiques de la dansa valenciana

Com hem dit, Salvador Seguí va aconseguir que un grup de jóvens recopilaren les cançons i el folklore tradicional valencià, entre els quals estaven Sebastià Garrido i Fermín Pardo⁵. Doncs segons este segon autor, podem dividir el País Valencià en set demarcacions, amb les quals Garrido està d'acord. I, segons el nostre autor xativí, és el relleu o les característiques orogràfiques –i no les comarques– les que delimiten zones que tenen coses en comú a l'hora de classificar el folklore. Així, Xàtiva té una demarcació històrica i orogràfica que l'acosta a la Vall d'Albaida i que es diferencia de la Safor o la Ribera. Les danses i cants de la Costera i de la Vall d'Albaida són pràcticament iguals, i els de la Canal de Navarrés s'acosten més a les de la Costera que no a les de Cofrents o Aiora. Ampliarem este aspecte geogràfic aplicat a la Vall d'Albaida en el capítol final d'este article.

A esta conclusió pot arribar Sebastià Garrido perquè coneix bé el terreny. A més que va estar al front del grup de Danses de Quatretonda, també va tindre relació amb Salvador Mercado (membre d'Alimara, com Sebastià), que era oriünd de Castelló (sa mare era de Benassal), on hi ha també «danses» però no són com les de les comarques centrals. Mercado tenia la concepció –sempre segons l'entrevista a Sebastià Garrido– que les danses del nord eren les més antigues, ja que no van voler canviar la manera de ballar. Alacant té unes danses més paregudes a la Costera i la Vall d'Albaida, «més *botaet* o més *giraet*».

La creació de l'Escola de Danses de Xàtiva (EDX)

Les danses⁶ tenen un origen molt remot. No és ara el moment ni el lloc d'analitzar-ne l'origen, però tothom convindrà que tenen una funció social que ha esdevingut lúdica. Pels segles dels segles han anat evolucionant i ens trobem en una societat rural que organitza el cicle vital al voltant de les estacions, dels motius religiosos, de les dates importants (les danses es ballaven els dies de festa del patró)... La tradició, però, es perd si no es recondueix. I això és el que precisament va passar al segle XX a la comarca de la Costera, més concretament a la seua capital, Xàtiva.

I és que Sebastià Garrido té una teoria molt interessant, segons la qual Xàtiva no solament és capital de comarca, sinó capital de Mestres de Dansa, així dit, en majúscula. Gran part de *dansaes* –o fins i tot de cançons– d'altres comarques tenen

5. El Fons Sonor Fermín Pardo Pardo consta de més de 300 cintes en casset que este autor va poder recopilar durant la seua vida i que va donar en 2008 de manera voluntària i gratuïta a l'Ajuntament de Requena, el qual les va digitalitzar.

6. Cebrían (1983) considera que la *dansà* o *danses de carrer* o *de plaça* tenen un origen medieval amb arrels musulmanes. Garrido, de fet, troba que melodies com «La Tarara» són molt paregudes a les que escoltem en els pobles del nord d'Àfrica. És il·lustrativa l'anècdota del folklorista Ahmet Touzani, col·laborador del xativí Pep Gimeno *Botifarra*, que conta que quan va escoltar cantar *Botifarra*, li van vindre a la ment les cançons del seu país d'origen, el Marroc, ja que el paralelisme era inqüestionable.

l'origen en una escola de llarga tradició a la capital de la Costera. Garrido considera que la Xàtiva del segle XVIII devia tenir una escola de boleros⁷, que es va estendre a totes les comarques i, posteriorment, s'hi van conservar per les condicions que allí tenien i que Xàtiva, com a centre burgés, no va poder conservar, però n'era l'origen. Els adinerats podien pagar una escola de ball, un compositor o un mestre i «per eixa senzilla raó ací s'han donat més boleros d'eixe tipus, aristocràtics, més que en la resta del País Valencià⁸». Així mateix ho reporta Toni Martínez (2011: 86):

«Al respecte dels boleros de Xàtiva, especialment valorats pels especialistes en la matèria, Sebastià Garrido opina que les seues semblants característiques, la seua datació i el nombre dels qui s'han recuperat són suficients elements per abonar la tesi del funcionament d'una escola bolera a Xàtiva. Sense tractar-se d'una afirmació categòrica, es pot aventurar que la riquesa plàstica dels boleros que s'han ballat i recollit ací, tots en l'àmbit de la capital de la Costera, poden ser el resultat d'una escola bolera important a la Xàtiva del segle XVIII.»

La bona qüestió és que després de la Guerra Civil, el nou règim va instaurar els «Coros y Danzas de la Sección Femenina» (de la Falange), que vetlaria per la recuperació del folklore y les tradicions locals. Així, cada poble tenia un delegat que era l'encarregat de formar un grup de danses tradicional que competiria amb el d'altres pobles. A Xàtiva van ser delegades figures com Marita Soldevila, Conchita Cháfer, Carmen Peris o María Granero. Per a formar el grup de danses havien de comptar amb mestres de ball. La més important que va tindre Xàtiva va ser Tereseta *la Cadirera* (Teresa Montaner Viñes, Xàtiva 1988-1973), que era una vertadera experta en danses i folklore de la capital de la Costera i que tant ha aportat al que hui coneixem. Ella va ser l'encarregada de formar un grup de balladores que van actuar en actes socials, com ara la fira, amb alumnes com Adela Casesnoves, Remedios Laguía, Carmen Bru o Xaro Roselló. Moltes de les cançons que *Botifarra* canta les deu a Tereseta *la Cadirera* (que té un carrer a Xàtiva), com ara la Jota de Xàtiva o la dansa del Vetlatori (sempre pensant que això cal agafar-ho «en pinces»). Però siga per la raó que siga, prompte va ser bandejada i va entrar en escena Josep Albert el Garrut, que va incloure hòmens en la formació del grup de danses.

D'una banda, doncs, ens trobem amb balladores de la «*Sección Femenina*». Però d'una altra banda, també hi havia un altre grup dins el Frente de Juventudes, en la seua institució «*Educación y Descanso*», on s'emmarcaven els balls regionals i s'hi feien concursos amb premis. Destacava en este segon grup Adela Penadés *la Polaca*, que

7. Segons Cebrián (1984: 35) «El bolero naix a partir d'una evolució de la seguidilla d'escola i és per això que conserva les seues característiques: ritme ternari, entrada, cobles separades per tornades, etc.».

8. Intervenció de Sebastià Garrido en l'audiovisual «Illa de Xàtiva. Un documental sobre les comarques centrals del País Valencià» (12 minuts i 27 segons), que pretén analitzar les problemàtiques d'estes comarques a partir de l'òptica de la seua capital històrica. La mateixa idea del ball cortesà dels segles XVIII i XIX (noblesa i burgesia) que passa al poble és desenvolupada per Cebrián (1984: 37).

tenia una escoleta de danses a la Llosa de Ranes. A la dècada dels 60, el mestre de ball Pepe Richart Penadés, que era fill de la Polaca, va constituir el grup de danses de la Secció Femenina de Xàtiva. Richart –el mestre de Sebastià Garrido– va ser l'encarregat d'acostar el grup d'*Educación y Descanso* al Grup de Danses de Xàtiva, el qual tenia un estil propi, amb una tècnica pròpia i un repertori propi. Però el resultat no va ser el que s'esperava, perquè prompte van començar els enfrontaments, Pepe Richart va abandonar la «*Sección Femenina*» i va intentar formar un nou grup amb «*Educación y Descanso*», que no durà pràcticament gens. El grup de danses de la «*Sección Femenina*», per la seua part, sí que continuà, tot i que ja molt influït pels ensenyaments tant de Pepe Richart i Tereseta *la Cadirera* com també de Josep Albert *el Garrut*⁹.

Tot el que hem dit formaria part dels precedents de l'Escola de Danses de Xàtiva. Amb la dècada dels setanta del segle passat les coses van canviar i ja van ser decisives: mor el dictador, desapareix la Secció Femenina i el seu grup de danses i la democràcia dona lloc a l'EDX amb figures com Carmen Bru i Pasqual Soro¹⁰, una mestra de ball com era Raquel Langa Ripoll i dos germans músics professionals, Melchor i José Peropadre, que van imprimir el segell de la tradició musical xativina amb rigor i amb el naixement d'una nova rondalla. Tot plegat condueix a la formació de l'EDX cap a la tardor de 1978 (però que no es formalitzaria fins a principis de gener de 1981), que seria un element de recuperació i d'ensenyament de la tradició folklòrica xativenca i actuaria en els actes socials (Corpus, Fira, Mare de Déu de la Seu).

El 24 de gener de 1981 es formalitzaria la Junta Fundadora de l'EDX, el president de la qual no podria ser una altra persona que Sebastià Garrido. En la Junta de l'any següent, Garrido apareix com a Relacions Públiques, juntament amb Amadeu Bosca i de president, José Muñoz. I és que Garrido va començar a ballar tard, cap als 17 o 18 anys, de la mà del seu mestre Pepe Richart, que va ser qui el va buscar per a dur avant el projecte de la Secció Femenina. Al mateix temps, Richart també va buscar una de les balladores dels grups de Xiquetes de Xàtiva, Raquel Langa, que també és una figura destacada en la creació de l'EDX, sobretot per la seua participació en la recuperació del Corpus de Xàtiva¹¹.

9. En este sentit, Sebastià Garrido insisteix en la idea de la singularitat de Xàtiva i la comarca de la Costera, com a centre irradiador de persones i tradicions que s'han estés a la resta del país: «Comptaven amb persones que podien donar fe i materials per muntar un grup amb peces pròpies, no solament de la ciutat, sinó també dels pobles del voltant; això no ho tenia ningun poble de la Comunitat: quan començà a funcionar Sección Femenina a València, organitzada amb districtes, allí no hi havia cap tradició dansera, per la qual cosa van haver de tirar mà de gent de pobles, solvents per a ensenyar les instructoras de la Sección Femenina, com ara Pepe Richart, Tereseta *la Cadirera*, de tal manera que eixos grups es van nodrir d'estes fonts i així, els primers grups de Sección Femenina sempre anaven a Nacional, a Madrid, i presentaven balls de la Costera, perquè els mestres que ensenyaven eren d'ací» (entrevista en Comarcal TV a Sebastià Garrido, *Xàtiva cultural*, 15 de novembre de 2021).

10. De fet, Sebastià Garrido situa l'origen de l'EDX amb Pasqualet, que era dansaor, mentre que balladors eren Pepe el Garrut, Pepe Richart i Tereseta *la Cadirera*. Fou Pasqual Soro l'encarregat d'ensenyar la *dansà*, que era el ball de Xàtiva, que es feia a la Fira. A més, a l'octubre hi havia festes pròpies de carrers de Xàtiva (Sant Josep, Sant Antoni, Blanc, Puig...), on també es feien danses. «Dansaven amb allò que tenien, un llençol, un mantonet... i a ballar, al ritme de la xirimita».

Si abans parlàvem de la faceta investigadora de Garrido ara és el moment de relacionar-la amb la creació de l'EDX, ja que gran part del repertori musical i dansaire prové del treball de camp que Sebastià (i Fermín Pardo) va dur a terme arran de la beca amb Salvador Seguí, de tal manera que Martínez (2011: 82-83) descriu deu aportacions (fonts orals) que configuraren l'actual EDX: la tia Leonor del Genovés, la tia Delfina, Emilia Seguí (la tia Milieta la de Barxeta, que els transmeté la Malaguenya), Tereseta *la Cadirera*, Pasqualet, Pepe Albert el Garrut, Fina Serra, Pepe Palop *Carrutxa* i Vicent Perucho Verga, el tio Alfredo de Rotglà i, per últim, Vicent Martínez *el Moreno* (de Torrella). Tots ells han sigut un pou de saviesa que Garrido ha sabut ben bé rescatar i traslladar a l'EDX (del qual, com hem dit, n'és fundador). L'EDX deu també el seu llegat a figures com Pepe Richart o els germans Peropadre, i altres que seria llarg de destacar, però cal citar *les cantaores* M. Nieves Gil, Loli Mira i Encarna Díaz *la Gitana* (predecessores de Pep *Botifarra*).

Sebastià Garrido té una visió molt personal sobre la tasca de la recuperació del patrimoni valencià. «L'individualisme ens perd, si jo ho faig, és meu», declara lamentant que moltes agrupacions no tenen la suficient generositat de compartir allò que fan, incloses les partitures. En el futur projecte de donació de les cintes i els materials que té, Garrido diu que tot el món hi tindrà accés sense restriccions, tot i que lògicament se citarà l'origen o el nom de la persona que haja transcrit una partitura, per exemple.

11. Raquel Langa Ripoll va ser l'encarregada, juntament amb Sebastià Garrido, de la recuperació –i la consolidació– de la processó cívica del Corpus de Xàtiva. Garzó (2016) reporta una magnífica crònica sobre este aspecte fonamental per entendre l'EDX. Fins als anys 80 només eixien els Nanos i Gegants, però amb l'arribada de la democràcia es va replantejar una renovació, de tal manera que Garrido (1985) fa una crida a les autoritats i al poble xativí indicant-hi que ja al segle XVI hi ha notícies d'un Corpus esplendorós a Xàtiva, amb danses per gremis. Fou el 1989 quan, des de l'EDX (Raquel Langa i Sebastià Garrido), es té la magnífica idea d'implicar els col·legis perquè els xiquets i xiquetes òmpliguen eixa mancança. Eixe any, per primera vegada, eixia el Taquígraf Martí i el Martínez Bellver (Sanchis-Boluda 1999: 120; també diu que Garrido va ser el creador de la coreografia i el vestuari, basant-se en les danses de València i Felanitx i altres ciutat catalanes, p. 91) amb el ball dels Pastorets i Cavallets respectivament (l'article anònim del *Llibre de Fira* de 1989 reporta tots els detalls i els noms i cognoms dels xiquets, p. 93); fins al 1993 hi van anar incorporant-se altres centre educatius, amb balls i quadres com ara els Paloteig, Arquets, Magrana, Heroïnes, Trilogia, Evangelistes... fins que en 1994 s'inclou un dels elements fonamentals, la Moma, de la mà de Sebastià Garrido, que la hi inclogué de manera molt teatralitzada: els set pecats capitals assetgen la Virtut (el mal contra el bé), representada per la Moma, un personatge vistós vestit de dalt a baix de blanc, que tradicional l'ha interpretat un home, com Sebastià Garrido. La vistositat i la vigorositat del ball de la Moma a Xàtiva és excepcional. En una entrevista recent (24 de gener de 2022, *Xàtiva cultural*, Comarcal TV, presentat per Pep Sanchis), Raquel Langa declarava «El ball de la Moma *se las trae*; nosaltres volíem que el ball, sense explicar res, donara a entendre allò que era: la lluita del bé contra el mal. Si a u, per molta Virtut que siga, li peguen una *porrà* al cap, ha de fer com que cau, no pot estar recte».

Així doncs, cal destacar el paper de Raquel Langa que, des de l'EDX, ha dut una tasca imparabile d'ensenyament de les dansetes tradicionals del Corpus a les escoles de Xàtiva, ara ajudada pels mateixos mestres dels centres educatius uns mesos abans de la festa. Per esta tasca, Langa ha rebut el premi «Xateba» 2018 i Premi «9 d'Octubre» 2021 de l'Ajuntament de Xàtiva.

Garrido, doncs, considera que el naixement de l'EDX anavalligat a l'escolarització, és a dir, al ball de la *dansà* però d'escola, no aquella inicial (per exemple, amb la Secció Femenina), en què ballaven pla i senzill, «sense comptar les *passaes* ni mesurar les pantes». De fet, amb el seu mestre Pepe Richart, va arribar a reflexionar sobre l'ensenyament de la dansa: «L'home ens deia que un *ballaor* havia de comptar punts de ball, i que eixos punts de ball havien de quadrar amb els compassos musicals».

Dos són els eixos que destaca Sebastià Garrido i altres autors respecte de l'EDX. D'una banda, la idea de la innovació en el món de la *dansà*. «Tots els anys era lo mateix: txèquèrrèquetxèc, txèquèrrèc». Esta frase la tenien gravada i era la que volien evitar, ja que si que és cert que tradicionalment les danses eren pràcticament idèntiques, però l'EDX sempre hi ha volgut imprimir un canvi, amb les mateixes *passaes* els mateixos punts, però amb novetats estilístiques i d'indumentària¹². Amb este ànim van voler participar en les competicions *Sona la Dipu* (nascuda al si de la Diputació de València i la Federació de Folklore de la Comunitat Valenciana), alguna de les quals no va acabar bé precisament, ja que els objectius marcats i el nivell del jurat no eren els adequats¹³. És, doncs, la unió entre una tradició i una innovació ben entesa el que forma part de l'essència de l'EDX, una tècnica que ja va experimentar Garrido en el grup Alimara, on, segons ell, «va trencar els esquemes de l'antic règim en indumentària i en posada en escena» (Falla de Silla, 2010: 168).

El segon eix de l'EDX ha sigut la defensa d'allò que és propi de la comarca de la Costera i, sobretot, de Xàtiva. Tal com hem demostrat, el recull de camp que va dur a terme Garrido és la base de l'Escola de Danses actuals, sempre passat pel sedàs de la innovació en tots els sentits. També hem citat la idea de Garrido que gran part de l'origen de les danses podria tindre el seu inici a la Xàtiva de fa segles i que, segurament, l'estil xativí es va difondre arreu d'altres comarques de tal manera que hui trobem tècniques o maners de ballar que són molt semblants al que interpreta l'EDX. També Langa i Garrido declaren estar orgullosos de la idiosincràsia dels balls de la Costera, però amb la generositat que voldrien ensenyar-ho i bé a tot aquell que s'hi acoste. Així, en l'entrevista de la Falla de Silla 2010, Garrido diu: «La diferència nostra respecte als grups de València és que els que no tenen molts balls propis de la seua zona han de ballar els balls d'altres llocs, però nosaltres no hem tingut mai aquesta necessitat. Ací tenim valencianes, fandango, vetlatori, dotze i un, jotes d'estil, boleros...». Amb la mateixa idea, Langa respon: «I si vas fora a dansades, te

12. De fet, remarcuem de nou el canvi bruscat que va conformar el naixement de l'EDX després de la desaparició de la Secció Femenina amb la vinguda de la Democràcia: canvi de repertori, preferència absoluta pels més de vint balls propis de Xàtiva, que s'havien conservat en les festes de carrer del nucli antic de Xàtiva. La funció, doncs, de l'EDX fou millorar eixos balls, amb melodies, indumentària i ritmes nous.

13. «Jo mai he estat a favor dels concursos perquè no es poden comparar les jotes de dos llocs diferents. No pots dir quina és millor que l'altra, perquè tan important és recuperar l'una com l'altra» (entrevista a Raquel Langa i Sebastià Garrido, Falla de Silla, 2010). De fet, Garrido sempre ha cregut que és millor una «mostra» o un festival de *dansaes* més que no pas una competició com va arribar a ser, injustament, *Sona la Dipu*, amb el cas més sagnant de l'edició polèmica de 2009.

n'adones que el 70% de les passades que fan són d'ací. Molts balls nostres els ballen grups d'altres zones, com la jota de Xàtiva». Coincidència? No ho creuen així les dues ànimes d'esta agrupació. De fet, comenten que moltes agrupacions s'han posat en contacte amb ells per tal que els ensenyen *passaes* i balls que són propis de Xàtiva. També han intentat copiar (en el bon sentit de la paraula) les danses del Corpus (és el cas de Gandia, segons declara l'entrevistador a Raquel Langa en el programa «Xàtiva cultural» del 24 de gener de 2022).

En este mateix sentit, quant a l'originalitat de Xàtiva, cal citar dos publicacions que han marcat les tradicions i el folklore de la Costera:

Cants i balls de la Costera – I (1985), primera gravació de l'EDX, feta amb vinil als estudis Tabalet, davall la direcció musical de José Peropadre, amb el 100% de les composicions recollides a Xàtiva. A la percussió hi havia Sebastià Garrido i Carmen Bru. Este mateix any el grup Sarau va publicar també el seu primer i únic disc (vinil o LP): *Balls i cançons de la Costera*, amb les veu de Pep Gimeno *Botifarra* (de fet, pot considerar-se el primer treball publicat per este gran artista) i Lola de la Torre. També va ser enregistrat als estudis Tabalet (Alboraia). L'any 2004, Paco Muñoz va gestionar una remasterització dels dos discs, que van eixir publicats en un doble CD, que «ha quedat com el millor document i monument de la música tradicional de la Costera en la dècada dels 80» (Martínez 2011: 88).

Cants i balls de la Costera – II (2000), gravat en CD a Sant Feliu, amb la participació de Pep Gimeno *Botifarra*, que incloïa peces tant de Xàtiva com també de la resta de la comarca de la Costera, amb una presentació de Sebastià Garrido.

Com veiem, una figura importantíssima –hui internacional– irrompia a l'EDX: Botifarra. Gran recollector d'essència popular, millor executor de les «consumetes» i, segons Garrido, «tot un ordinador», Pep Gimeno *Botifarra* (i no el *Botifarra*, expressió que ell considera ofensiva i a mode d'insult) es va unir a les veus d'Encarna Díaz i Loli Mira a l'EDX, a instàncies de Raquel Langa (amb Garrido eren els dos mestres de ball de l'EDX), en 1987, el mateix any que es va dissoldre el grup Sarau (format per ell, Emili Vera, Lola de la Torre, Paqui Gil, Vicent Guerrero i Carmina Marco, i que dos anys abans havien gravat el primer disc de *Botifarra* adés esmentat). Aleshores José Peropadre es va encarregar d'elaborar les partitures del repertori que *Botifarra* duia de Sarau adaptant-les a la rondalla de l'EDX. Tot un encert fins que l'any 2000 van registrar el segon disc de *Botifarra* que hem comentat, dedicat per cert a la memòria de Melchor Peropadre.

Després d'aquell segon disc, a partir de l'any 2000 l'EDX va entrar en crisi. «[...] les coses ja no foren iguals per a la majoria dels qui intervingueren en la seua realització, perquè les postures discrepants respecte de la seua realització i del seu contingut i tractament es van extremar; en lloc de sumar, es van dividir i el diàleg autèntic el va substituir l'educada formalitat, la qual cosa no va ser suficient per

sobreposar-se als sentiments dolguts que solen ser mals de pair» (Martínez 2011: 108). Les conseqüències van ser que Joanra Martí se'n va eixir de l'EDX i va fundar el grup de tabaleters i dolçainers *La Socarrà*, Pep Botifarra va anar fet carrera en solitari (el seu primer disc individual va ser *Si em pose a cantar cançons*, 2006), tot i que també col·laborava amb l'EDX (com ara en *Costera amunt, costera avall*, sota la direcció de ball de Sebastià Garrido, Raquel Langa i Carmen Bru). I a pesar de tot, l'EDX també va continuar els seus èxits, «fidel a la seua raó de ser» (Martínez, *Ibidem*), amb premis i reconeixements inclosos.

Valoració de l'EDX i paral·lelismes amb la Vall d'Albaida

Tota la vida de mestre i executor de balls i danses tradicionals de la Costera han permès a Sebastià Garrido tindre una visió global del fenomen social de les danses en tant que una aportació més a la collectivitat del que som els valencians (la dansà, recordem-ho, va ser declarat el ball nacional dels valencians). La valoració que fa de l'Escola de Danses de Xàtiva és molt positiva, sempre tenint en compte un dels eixos fonamentals: les persones. Si les escoles de danses funcionen és perquè hi ha algú darrere que, sense esperar res a canvi, només la satisfacció d'haver contribuït a realitzar un servici social, és capaç de moure i remoure consciències buscant un objectiu: la conservació, la difusió i la millora d'allò que hem rebut dels avantpassats. Però, a més de persones, també calen infraestructures o implicació de les institucions. És molt difícil captar estes persones i implicar les institucions, com està passant amb Alimara, un grup que ja difícilment remuntarà, perquè està format per persones ja molt majors.

No és bo fer competicions per vore quin grup és millor que un altre. No fa gens de bé als objectius marcats si damunt un escenari s'exhibeixen competitivament uns grups de danses per demostrar la vàlua de les *seues passaes* o de la indumentària o la rondalla. I això és el que s'ha fet en alguna etapa del passat. Tanta dignitat tenen els grups menuts com els que tenen molts més recursos. Garrido valora, en este sentit discriminatori, que l'EDX va actuar bé davant un tribunal poc entés en la matèria i entre grups més «pobres», de tal manera que van prendre decisions de protesta en una de les edicions molt *sonà* de Sona la Dipu.

D'altra banda, respecte dels paral·lelismes que hem esmentat abans sobre una possible variació geogràfica de grups de danses, segons Sebastià Garrido la comarca de la Costera està molt relacionada amb la Vall d'Albaida, tal com declara en la nostra entrevista personal:

«Fermín és partidari, i em pareix bé, que les circumscripcions folklòriques responen més a les primitives demarcacions eclesiàstiques. El concepte de comarques, com ara l'entenem, no és una cosa vella, es fa a tenor que predomina sobretot el relleu; en el cas de Xàtiva, no té cap sentit l'actual demarcació de la Costera, ja que Manuel, l'Ènova, la Vallfarta, Sumacàrcer, Càrcer, l'Olleria, Benigànim..., tots tenien la capitalitat a Xàtiva, una

demarcació més natural atenent no tant a factors orogràfics, sinó històrics o de vinculació a Xàtiva. Aleshores, en part té raó, però es podria discutir.»

Efectivament, el terreny no ho és tot i les relacions històriques han propiciat que el caràcter¹⁴, la persona, les maneres de fer, de ballar, l'estil d'ambdues comarques veïnes siga pràcticament idèntic pel que fa a la *dansà*:

«La màxima vinculació de Xàtiva és la Vall d'Albaida. Pràcticament els estils i els cants i tot són pràcticament calcats. Tampoc no hi ha diferència pràcticament en els balls. En la Safor ja són diferents, com també són diferents a la Ribera. Hi ha una unitat molt important, atés que si ens remetem històricament fins al segle XIX la carretera no hi és, però existeix comunicació entre la Vall i Xàtiva. La Canal té més vinculació a Xàtiva més que no pas amb la Vall de Cofrents o Aiora. Fins i tot la parla és afí a la Costera.»

Garrido és coneixedor, doncs, del que es fa a Xàtiva, que en alguna ocasió s'ha exportat a la Vall d'Albaida, com en el cas dels aplecs:

«M'agrada tot el treball que s'ha fet sobre les Danses de la Vall d'Albaida, perquè ha despertat un col·lectiu, un sentit no solament municipal o personal en cada poble, sinó que una Mancomunitat que és l'element aglutinador de les danses en este aspecte. La diferència d'un lloc a un altre no és notable. Les melodies canvien un poquet. Una altra cosa són els balls, però la qüestió de la dansà és pràcticament idèntica a la Costera.»

I destaca molt positivament el paper de José Antonio Benavent i la seua dona Violeta, que, des del grup de danses de Quatretonda (el qual va dirigir un o dos anys Garrido), van ser capaços d'animar la resta de pobles de la comarca a fi de dignificar allò que feien, de tal manera que la traducció ha estat l'aplec de danses de la Vall d'Albaida, que no solament ha sigut un encert, sinó que tot el que les envolta així ho són, en referència a la publicació en forma de llibre que es va fer. Ara bé, no valora tan positivament, com hem dit, la competició i la discriminació: «No va fructificar la idea que, després de la dansà, s'havien de ballar una sèrie de balls propis de... Ací sí que hi havia discriminació, perquè alguns pobles respecte d'altres tenien signes de distinció comparativa». En alguns casos, l'EDX hi va participar com a convidada, cosa que recorda bé Garrido, sobretot l'actuació a Albaida.

Finalment només cal declarar que Sebastià Garrido és un mestre de mestres, però no dels teòrics, sinó dels pragmàtics, d'aquells que apliquen la tècnica rebuda

14. Per molt estrany que parega, Garrido fa paral·lismes també entre caràcters: «Per la gent que jo conec i he tractat de la Vall d'Albaida, no hi ha cap diferència de cap tipus, fins i tot la manera de pensar és igual».

(perquè ningú naix ensenyat) i crea escola. Li devem molt de reconeixement. Tant de bo les seues idees i propostes es facen realitat, i que ell ho veja: creació d'un Museu Etnològic a Xàtiva i elaboració d'un Fons Sonor de la Costera (amb la donació dels seus cassets i, sempre, de la mà de Pep Botifarra). D'altra banda, quedem-nos, si més no, amb la seua humanitat que impregna el seu caràcter i la necessitat de dur avant una escola de danses només si hi ha persones («la persona indicada», com ell ho ha sigut), a més de la idea que les competicions i els individualismes (això és meu i no ho deixe a ningú) fan molt de mal al bé cultural, social i col·lectiu que són els grups de danses.

Bibliografia

ARNAU APARICIO, ALICIA (2015) *El proceso de creación y recreación de canciones en la construcción de la identidad personal, social y cultural de los niños de 3 a 6 años*, tesi doctoral, directora: Ana M. Botella Nicolás, València, UPV.

CEBRIÁN, JOSEP LLUÍS (1984) «El bolero», dins el *Llibre de Fira de Xàtiva*, pp. 35-40.

Entrevista a Raquel Langa en *Xàtiva cultural*, 24 de gener de 2022, Comarcal.TV (a càrrec de Pep Sanchis).

Entrevista a Sebastià Garrido, *Xàtiva cultural*, 15 de novembre de 2021, Comarcal.TV (a càrrec de Pep Sanchis).

GARRIDO I RICO, SEBASTIÀ (1980) «Cants tradicionals de la Costera», dins *Llibre de Fira de Xàtiva*, pp. 61-70.

———. (1985). «Aproximación a la fiesta del Corpus de Xàtiva», dins *Llibre de Fira de Xàtiva*, pp. 71-76.

———. (2009). «Les danses en la Fira», dins *Llibre de Fira de Xàtiva* (article reproduït per T. Martínez, 2011: 73 i ss.).

GARZÓ, AGUSTÍ. (2016). «La processó cívica del Corpus de Xàtiva. Crònica d'un renaixement», dins *Llibre de Fira de Xàtiva*, pp. 150-153.

Llibre de Fira de Xàtiva 1989, «El Corpus de Xàtiva» (sense firmar), pp. 89-93.

Llibre de Falla Reis Catòlics de Silla 2010, «Escola de danses Xàtiva» (entrevista a Sebastià Garrido i Raquel Langa), pp. 162-168.

MARTÍNEZ REVERT, TONI. (2011). *La veu de la memòria*. Pep Gimeno Botifarra, Xàtiva, Martín Impresores.

SANCHIS MARTÍNEZ, JOSEP I BOLUDA PERUCHO, M. LOURDES. (1999). *Fiestas y tradiciones de Xàtiva*, Ajuntament de Xàtiva (Premi d'Assaig i Investigació «Carlos Sarthou»).